

KELDÂNÎLER

ler'in ilk Bâbil dönemi halkından olduklarını belirtmekte, fakat *el-Fihrist* adlı eserinin Harranlı putperestlerden bahsettiği dokuzuncu bölümüne Harrânî Keldânîler (Harranlı Sâbiiler veya Keldânî Sâbiiler) ve Keldânî düalistler adını vermektedir (s. 302, 383). Diğer taraftan İbn Vahşiyye el-Keldânî ve onun *Kitâbü Mezâhibi'l-Keldâniyyîn fi'l-esnâm* adlı eserinden (*el-Fihrist*, s. 372), Mes'ûdî de Keldâniyyûn diye bilinen Bâbil krallarından bahsetmektedir (*Mürûcû'z-zehab*, I, 215). İbn Haldûn, Keldânîler'in sihir ve büyü ile meşguliyetlerine temas etmektedir (*Mukaddime*, II, 1143, 1179-1180, 1183).

BİBLİYOGRAFYA :

Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Abdülhamîd), I, 215; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüt), s. 302, 372, 383; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1983, II, 1143, 1179-1180, 1183; R. Janin, *Les eglises orientales et les rites orientaux*, Paris 1922, s. 573-576; *NDB*, s. 125; E. Dhorme, *Les religions de Babylonie et d'Assyrie*, Paris 1945, s. 54, 178, 258, 282; A. L. Oppenheim, "Chaldea", *IDB*, I, 549-550; A. S. Atiya, *A History of Eastern Christianity*, London 1968, s. 279, 284-287; G. C. Anawati, *The Roman Catholic Church and Churches in Communion with Rome*, Cambridge 1969, I, 380-387; Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Ankara 1997; J. A. Devenny, "Babylon of the Chaldeans, Patriarchate of", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, II, 4-5; R. Rabban, "Chaldean Rite", *a.e.*, III, 427-430; C. K. Von Euw, "Chaldean Rite, Liturgy of", *a.e.*, III, 431-432; J. B. Wheaton, "Chaldeans (in the Bible)", *a.e.*, III, 432; M. J. Costelloe, "Nestorian Church", *a.e.*, X, 343-346; P. T. Camelot, "Nestorianism", *a.e.*, X, 346-347; A. Rainey, "Chaldea, Chaldeans", *EJd.*, V, 330-331; M. Moosa, "Nestorian Church", *ER*, X, 369-372; Ali M. Dinçol, "Ârâmiler", *DİA*, III, 268-270; M. Dandamayev, "Chaldeans", *Elr.*, V, 353-354.

KADİR ALBAYRAK

KELİLE ve DİMNE

(kelile ve demne)

Öğüt vermek amacını taşıyan Hint kökenli masal kitabı.

Eser Arapçalaşmış adını, ana kaynağını oluşturan ve muhtemelen III. yüzyılda Hint hükümdarlarından birinin oğullarını eğitmekle görevlendirdiği bir Vişnu rahibi tarafından şehzadeler için hazırlanan *Pançatantra* (beş düşündürücü nasihat kitabı) adlı eserdeki iki çakal kardeşten (Karataka ve Damanaka, Pehlevî dilinde Kelîleg ve Demneg) alır. Sâsânî Kısrası Hüsrev I. Enûşîrvân zamanında (531-579) tabip Bürzüye'nin (Berzüye) *Pançatantra* ile birkaç Sanskritçe kaynaktan daha ya-

rarlanarak Pehlevî dilinde tercüme ve telif suretiyle meydana getirdiği eseri İbnü'l-Mukaffa' (ö. 142/759) bazı katkılarda bulunarak Arapça'ya çevirmiştir. Belli başlı dünya dillerine yapılan *Kelile ve Dimne* çevirilerinin hemen tamamı İbnü'l-Mukaffa'nın metnine dayanmaktadır.

Arapça *Kelile ve Dimne*'nin önsözüne göre Enûşîrvân, tabip Bürzüye'yi *Pançatantra*'yı (geniş bilgi için bk. *Pancakhyāna or Pancatantra*, tercüme edenin girişi) elde etmesi için Hindistan'a göndermiş, o da birçok tehlikelerden sonra sarayın hazinesindeki kitabı diğer bazı eserlerle birlikte gizlice istinsah ederek İran'a getirip Pehlevî Farsçası'na çevirmiştir. Ebû Mansûr es-Sealîbî'nin *Gureru aḥbâri mülûki'l-Fürs* adlı tarihinde ve Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde naklettikleri başka bir rivayete göre tabip Bürzüye, Hindistan'da ölüyü diriltten bir bitkinin yetiştiği bir dağ bulunduğunu öğrenir ve bu bitkiyi ele geçirmek ister. Enûşîrvân, Hint padişahına ona bu işte yardımcı olması için mektup yazar. Bürzüye bitkiyi bulmakta çaresiz kalınca yaşlı bir Hintli bilgeye başvurur, bilge de, "Bu eskilerin remizli bir sözüdür; dağlardan maksat bilginler, ilâçtan maksat şifa veren söz, ölüden maksat bilginlerin nefesiyle canlanan cahillerdir" der ve bu hikmetlerin Hint padişahının hazinesinde bulunan *Kelile ve Dimne* adlı kitapta yazılı bulunduğunu söyler. Bunun üzerine

Bürzüye Hint padişahına başvurur; o da sadece kitabı kendi huzurunda okumasına izin verir. Eseri okuyan Bürzüye masalların mânalarını aklında tutar ve geri dönünce bunları yazıya döker. Böylece 560 yılı civarında Pehlevî diline aktararak yeni bir hüviyet kazanan eser, muhtemelen on yıl kadar sonra Bûd isimli bir hıristiyan tarafından Süryânice'ye çevrilmiştir. Günümüze ulaşan bu metin birkaç defa yayımlanmıştır (meselâ bk. G. Bickell, *Kalilag und Damnag*, Leipzig 1876). Süryânice tercümede eserin Arapça'sındaki önsözler bulunmamakta ve hikâyeler on bölümde sıralanmaktadır.

İbnü'l-Mukaffa' eseri, Bürzüye'nin bugün mevcut olmayan Pehlevî dilindeki telif-tercümesinden bir mukaddime ve bazı masalların ilâvesiyle Arapça'ya tercüme etmiştir. Tercümenin çok sayıdaki yazması oldukça yakın dönemlere aittir ve aralarında gerek mukaddimeler gerekse masallar açısından büyük farklılıklar bulunmaktadır. Eseri Silvestre de Sacy, *Calila et Dimna ou Fables de Bidpai* adıyla ilmi çevreleri tatmin etmeyen bir şekilde yayımlamıştır (Paris 1816). Daha sonra yapılan çeşitli neşirler içinde özellikle Luvis Şeyho (Beyrut 1905), Abdülvehhâb Azzâm (Kahire 1360/1941) ve Mustafa Lutfi el-Menfelûti'nin (Beyrut 1966) hazırladıkları önemlidir. Kaynaklardan eserin Arapça'ya birçok manzum tercümesinin yapıldığı da öğrenilmekte ve bunlardan İbnü'l-Hebbâriyye'nin (ö. 509/1115) *Netâ'icü'l-fitne fi nazmi Kelile ve Dimne*'siyle (Bombay 1304, 1307; nşr. Hûrî Ni'metullah el-Esmer, Lübnan 1900) Abdülmü'min b. Hasan es-Sâgânî'nin (640/1242'de) *Dürrü'l-hikem fi emsâli'l-Hünnud ve'l-ʿAcem*'i (nüshası için bk. Flügel, I, 469) günümüze ulaşmış bulunmaktadır. İbnü'l-Mukaffa'nın tercümesi, Sâmanî Hükümdarı Nasr b. Ahmed'in emriyle Ebü'l-Fazl Muhammed-i Bel'amî tarafından Farsça'ya çevrilmiş ve bu çeviri Rûdekî tarafından yine aynı sultanın emriyle mesnevi formunda nazma çekilmiştir; bu mesneviden günümüze az sayıda beyit ulaşmıştır. Ebü'l-Meâlî Nasrullah-ı Şîrâzî, İbnü'l-Mukaffa'nın tercümesini Gazneli Sultanı Behram Şah'ın isteğiyle tekrar Farsça'ya çevirmiş ve *Kelile ve Dimne-i Behrâm Şâh* adıyla büyük ün kazanan bu çeviri (başlıca neşirleri için bk. *Kitâb-ı Kelile ve Dimne* [nşr. Abdülazîm-i Karîb], Tahran 1316 hş.; *Terceme-i Kelile ve Dimne* [nşr. Müctebâ Mînovî], Tahran 1343 hş.), Hüseyin Vâiz-i Kâşîfi tarafından He-

Kelile ve Dimne'den minyatürlü bir sayfa (Paris Bibliothèque Nationale, MS, Arabe, nr. 3465, vr. 48*)

rat'ta Emir Ahmed Süheylî'ye ithafen yeni bir üslûpta ve bazı ilâvelerle tekrar kaleme alınmıştır. *Envâr-ı Süheylî* adı verilen bu çalışma Nasrullah-ı Şîrâzî'nin eserini gölgede bırakacak derecede ilgi görmüş ve XIX. yüzyılın başlarından itibaren özellikle Hindistan, İran ve Avrupa'da defalarca basılmıştır. Ayrıca pek çok mensur ve manzum Farsça tercümesi bulunan eserin ilki XIV. yüzyıla ait olmak üzere (bazıları manzum) birçok Türkçe çevirisi vardır. Bunların en ünlüsü, Vâsî' Alîsi diye tanınan Alâeddin Ali Çelebi'nin Kâşifî'nin Farsça *Envâr-ı Süheylî*'sinden *Hümâyûnnâme* adıyla yaptığı tercümedir. Müellifin Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim ettiği çeviri büyük ilgi görmüştür (İstanbul 1835). XX. yüzyılda Ömer Rıza Doğrul'un tekrar Türkçe'ye kazandırdığı eser, son olarak Bekir Topaloğlu ve Hayreddin Karaman tarafından Arapça öğrenmek isteyenler için tam kelime karşılıklarıyla tercüme edilerek bir sayfa orijinal metin, bir sayfa Türkçe karşılığı şeklinde yayımlanmıştır (İstanbul 1978, 1990).

Kelîle ve Dimne, adı Arapça metinde *Beydebâ* (Far. Bîdpây, Pîlpây) şeklinde verilen bir filozofla Deşselim (Far. Dâbeşlîm) adındaki hükümdar arasında geçen ko-

nuşmalar şeklinde kaleme alınmıştır. Kitabı oluşturan masalların kahramanları hayvanlardır. Eserin ana kaynağı, bir hükümdarın oğullarını eğitmek amacıyla yazıldığı ve aynı şekilde genişletilmiş versiyonları da birtakım hükümdarların istekleriyle hazırlandığı için kitabın konusu daha çok ailevi ve siyasî terbiye üzerinedir; ancak yeri geldikçe ferdi ahlâka da göndermeler yapılır. Eser, Arapça neşirlerindeki yaygın tertibe göre Süryânîce tercümesinde bulunmayan, dolayısıyla kitaba sonraki asırlarda eklendiği anlaşılan dört mukaddime ile beş kitaptan meydana gelmekte, kitaplar da toplam on dört bölüme (Süryânîce metinde on) ayrılmaktadır. İbnü'l-Mukaffa'nın telif -tercümesinde altmış sekiz (on ikisi mukaddimelerde), Nasrullah'ınkindede altmış (beşi mukaddimelerde) ve Kâşifî'ninkinde 108 (beşi mukaddimelerde) hikâye yer almaktadır. Bölüm başlıkları, olayların kahramanlarıyla verilenler Arapça metinden ve konu olarak verilenler Kâşifî'nin Farsça metninden olmak üzere şu şekildedir: 1. Aslan ve Öküz (dedikodu ve arabozcu kişinin sözünden sakınmak); 2. Dimne'nin durumunu araştırma (kötü davranışlıların lâ-yık oldukları kişilerle karşılaşması ve son-

larının kötü olması); 3. Gerdanlıklî Güvercin (dostların anlaşmasının yararları ve yardımlaşmalarının faydaları); 4. Baykuş ve Kargalar (düşmanların durumlarını gözlemlemek ve onların hilesinden emin olmamak); 5. Maymun ve Kaplumbağa (gafletin zararı ve istenenin kaybedilmesi); 6. Zâhid ve Gelincik (acele etmenin afeti ve zararları); 7. Fare ve Kedi (metin olma, tedbir alma ve düşmanların belâsından hileyle kurtulma); 8. Melik ve Kuş Fenze (kin sahiplerinden kaçınmak ve bunların dalkavukluğuna güvenmemek); 9. Aslan ve Çakal (hükümdarların en iyi sıfatı ve güçlülerin en güzel özelliği olan affetmenin fazileti); 10. Dişi Aslan, Okçu ve Çakal (davranışların aynı muameleyle karşılık bulunması); 11. İlâz, Belâz ve İrâht (özellikle padişahlar için gerekli olan hilim, vakar, sükûnet ve kararlılığın fazileti); 12. Zâhid ve Misafir (kendi durumuna uygun olanları bırakarak başkasını istemenin zararları); 13. Gezgin ve Kuyumcu (hükümdarların gaddar ve hain kişilerin sözünden kaçınması gerektiği); 14. Şehzade ve Arkadaşları (zamanın / şartların değişmesine aldırnamak ve işleri kazâ ve kadere bağlamak). Ayrıca bazı Arapça yazmalarda Nasrullah ve Kâşifî'nin metinlerinde bulunmayan "Güvercin, Tilki ve Leylek", "Fareler Kralı" ve "Balıkçıl Kuşu ile Ördek" hikâyeleri de yer almaktadır. Bunlardan "Fareler Kralı" Süryânîce metinde de vardır.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den La Fontaine'e kadar sayısız kişiye ve esere kaynaklık eden *Kelîle ve Dimne*, konusuyla ve hikâyeleriyle dünyada âdeta bir "Kelîle ve Dimne edebiyatı" oluştururken yazmalarındaki minyatürlerle de İslâm minyatür sanatında dikkat çekici bir geleneğin doğmasına yol açmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Pancâkhyâna or Pancatantra (trc. Mustafa Hâlikdâd-i Hâşimî-i Abbâsî, nşr. Celâîfî-i Nâînî v.dğr.), Tahran 1984; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1507-1509; Ali b. Sâlih, *Hümâyûnnâme*, İstanbul 1293; Flügel, *Handschriften*, I, 469-470; *La version arabe de Kalilah et Dimne* (nşr. L. Cheikho), Beyrut 1905; Browne, *LHP*, II, 349-353; III, 111, 504; Brockelmann, *GAL*, I, 158; *Suppl.*, I, 233-237; a.mlf., "Kelîle ve Dimne", *IA*, VI, 552-558; a.mlf., *Kalîla wa-Dimna*, *EP* (İng.), IV, 503-506; Celâleddîn-i Hümâî, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1340, s. 202-203; Sa-fâ, *Edebiyyât*, I, 378-380; II, 948-952; IV, 525; *Kelîle ve Dimne-i Kâşifî yâ Envâr-ı Süheylî*, Tahran 1341 hş.; Kemal Çağdaş, *Pancâtantra Masalları*, Ankara 1962; Rypka, *HLL*, s. 222-223, 660-661 vd.; Hânâbâ, *Fihrist*, II, 2675-2677; Bahâr, *Sebkşinâsi*, Tahran 1349 hş., II, 250-296; *Terceme-i Kelîle ve Dimne* (nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1351 hş.; Leylâ Hasan Sa'deddin, *Kelîle ve Dimne fi'l-edebî'l-'Arabî*, Um-

Kelîle ve Dimne'nin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3682)

KELİLE ve DİMNE

man 1973; *Kitâb-ı Kelile ve Dimne* (nşr. Abdülazîm-i Karîb), Tahran 1362 hş.; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, I, 51-59; II, 45-47; Y. M. Nawabi, *A Bibliography of Iran*, Tehran 1987, VII, 934-938; Zehra Toska, *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi* (doktora tezi, 1989), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.m.f., "Kelile ve Dimne'nin Türkçe Çevirileri", *TÜBA*, XV (1991), s. 355-377; *Mecmû'a-i Makâlât-i 'Ab-bâs İkbâl-i Aştîyânî* (nşr. M. Debîr-i Siyâki), Tahran 1990, s. 136-161; Ali Şelak, *Merâhilu tetav-uûri'n-neşri'l-'Arabî*, Beyrut 1991, II, 30-58; A. Christensen, *Îrân der Zamân-i Sâsâniyân* (trc. Reşid-i Yâsemî), Tahran 1373 hş., s. 554-555; B. Gray, "Fourteenth-Century Illustrations of the Kalilah and Dimnah", *AI*, VII (1940), s. 134-140; N. A. Baloch, "The Origin of Kalillah-wa-Dimnah", *Sind University Research Journal*, I, Hyderabad 1961, s. 16-21; Nihad M. Çetin, "Arapça Birkaç Darb-ı Meselin ve Şeyhî'nin Harnâme'sinde İşlediği Hikâyenin Menşei Hakkında", *ŞM*, VII (1972), s. 227-243; J. Raby, "Between Sogdia and the Mamluks: A Note on the Earliest Illustrations to Kalila wa Dimna", *OArt.*, XXXIII/4 (1987), s. 381-398; Ahmed Mehdevî-i Dâmgânî, "Yâddâştâ-yi ber Kelile ve Dimne", *Neşr-i Dâniş*, VIII/4, Tahran 1367 hş., s. 22-31; Ahmed Ateş, "İbnülmukaffâ", *İA*, V/2, s. 865-866.

ADNAN KARAIŞMAİLOĞLU

KELİM-i KÂŞÂNÎ

(کَلِيم كاشاني)

(ö. 1061/1651)

İrânî şair.

Hemedan'da doğdu. Meliküşşuarâ Mirza Ebû Tâlib, Tâlibâ-yi Kelîm ve Hallâku'l-meânî-i Sâni unvanlarıyla anılan şair, Kâşân'da uzun süre kaldığı ve öğrenimini bu şehirde yaptığı için daha çok Kâşânî nisbesiyle tanınır. Öğrenimini Kâşân ve Şiraz'da tamamladıktan sonra Bâbürlü Hükümdarı Cihangir döneminde Hindistan'a giderek Bîcâpûr'da Âdilşâhiler'den II. İbrâhîm Şah'ın valisi ve I. Şah İsmâîl'in torunlarından olan Şahnevâz Han'a intisap etti. Şahnevâz Han'ın ölümü üzerine 1028'de (1619) Irak'a gitti. Burada beklediği ilgiyi göremeyince iki yıl sonra tekrar Hindistan'a döndü. Gülkünde'de Kutubşâhiler'den Muhammed Kulî b. İbrâhîm'in veziri Mir Muhammed Emîn'e ve ardından Bâbürlü Hükümdarı Şah Cihan'a intisap etti. Şah Cihan tarafından kendisine meliküşşuarâ unvanı verildi. Şah Cihan ile birlikte Keşmir'e giden Kelîm-i Kâşânî hükümdardan izin alarak orada kaldı, ancak sarayla ilişkisini kesmedi ve kendisine maraş bağlandı. Burada Şah Cihan adına *Pâdşâhnâme* adlı eserini yazdı. Şah Cihan Keşmir'e ikinci gelişinde yazdığı kasideden dolayı kendisini

ödüllendirdi. 1061'de (1651) Keşmir'de öldü. Şiirin her türünde çok sayıda ürün veren Kelîm daha çok gazelleriyle tanınır. Gazellerinin dili açık ve sağlamdır. Kaside ve mesnevilerinin dili de oldukça sade olmakla birlikte ifade bakımından gazelleri kadar mükemmel değildir. Kelîm aynı zamanda edebî sanatlardan irsâl-i meseli çok kullanmakla da tanınır.

Eserleri. 1. *Külliyât*. Yaklaşık 10.000'i divanına ait olmak üzere 25.000 beyit ihtiva eder. Kaside, gazel, rubâi ve kitârlardan oluşan divanı basılmıştır (Kanpûr 1879; Tahran 1354 h./1336 hş.). 2. *Pâdşâhnâme*. Şah Cihan'la ilgili olayların şehnâme tarzında anlatıldığı eser *Şahcihân-nâme*, *Fütûhât-ı Şahcihânî*, *Zafernâme-i Şahcihân*, *Şahnâme-i Kelîm* adlarıyla da anılır (nüshaları için bk. Storey, I, 572-573).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Tâhir-i Nasrâbâdi, *Tezkire-i Nasrâbâdi* (nşr. Vahid Destgirdî), Tahran 1361 hş., s. 220-223; Lutf Ali Beg, *Âteşkede*, Bombay 1277/1860, s. 246-247; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, II, 686-687; Browne, *LHP*, IV, 258-263; Safâ, *Edebiyyât*, V/2, s. 1170-1183; a.m.f., *Genc-i Sûhan*, Tahran 1339-40, III, 92-101; Şibî Nu'mânî, *Şi'rû'l-'Acem* (nşr. M. Taki Fahr-i Dâif-yi Gilânî), Tahran 1363 hş., III, 172-191; Storey, *Persian Literature*, I, 572-573; Rypka, *HIL*, s. 726; H. H. Schaefer, "Kelîm", *İA*, VI, 558; Munibur Rahman, "Kâlim Abû Tâlib", *EI*² (Fr.), IV, 528-529.

DÂVUD İBRÂHİMÎ

KELİME

(الكلمة)

Kur'an'da Allah'ın sözü anlamında, ayrıca Hz. İsa'yı tanımlamakta kullanılan terim.

Sözlükte "yaralamak, tesir etmek" anlamına gelen **kelim** kökünden türetilmiş bir isim olup nahivde "bir mânaya delâlet eden lafız" demektir. Râgîb el-İsfahânî nahivde isim, fiil, harf ve edat türünden tekil lafızlara kelime denildiğini belirtir (*el-Müfredât*, "klm" md.). Kelime, herhangi bir zaman sîgasıyla alâkalandırılmadan bir mânaya delâlet ediyorsa isim, mânaya delâletinde bir zaman sîgasına bağlıysa fiil, tek başına bir anlam taşıyorsa harftir. Öte yandan alfabenin harflerinden her birine, harflerden oluşan anlamlı bir lafza kelime denildiği gibi bütünüyle bir kelâm, kaside veya hutbe de mecazen kelime olarak adlandırılmıştır (*Lisânü'l-'Arab*, "klm" md.).

Bahâeddin İbn Akil, kelimenin "anamlı bir tek lafız" şeklindeki tanımıyla herhan-

gi bir mânaya delâleti olmayan lafızlardan ve tekil olmasıyla da kelâmdan ayrıldığı, kelâmın tekil olmayan mânalara da delâleti bulunduğunu ifade etmiştir (*Şerhu İbn 'Akil*, I, 15). İslâm felsefecileri de bir mânaya ve bu mânanın içinde gerçekleştiği zamana vurgu yaparak kelimeyi "bir zaman dilimi içinde belirli olmayan bir konuya ait mânaya delâlet eden tekil lafız" şeklinde tanımlamışlar, "yürüdü" kelimesinin geçmiş zamanda herhangi bir kimsenin yürüdüğüne delâlet etmesini de örnek olarak göstermişlerdir (İbn Sînâ, *en-Necât*, s. 50). Mantıkçılar ise kelimeyi "belli bir zamanda belli olmayan bir şeyin mânasına delâlet eden isim veya fiil türünden lafız" diye tanımlamışlardır (İbn Sînâ, *el-İşârât*, I, 143).

Kur'an-ı Kerîm'de kelime tekil ve çoğul olarak, bazan da isim ve sıfat tamlamalarıyla kırk altı yerde geçmekte, ayrıca birçok âyette aynı kökten fiil ve isimler bulunmaktadır (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "klm" md.). Kur'an'da kelime öncelikle "söz, kelâm" şeklindeki sözlük anlamıyla Allah'ın söz ve âyetleri, insanların sözleri, hatta onların küfrünü beyan eden ifadeleri için (et-Tevbe 9/74) kullanılmıştır. Öte yandan Allah'ın kullarına yönelik emirleriyle (el-Bakara 2/124) bazı mücizeleri gerçekleştiren tekvîni emirleri de (Yûnus 10/81-82; eş-Şûrâ 42/24) kelime ile anlatılmıştır. "Kelimetullah" (et-Tevbe 9/40), "kelimetün tayyibetün" (İbrâhîm 14/24) gibi terkiplerle tevhid inancının esasını teşkil eden kelime-i tevhid ve daha genel olarak Allah'ın insanlığa gönderdiği son din ifade edilmiş (Taberî, VI, 137), "kelimetün habîsetün" (İbrâhîm 14/26; ayrıca bk. et-Tevbe 9/40) şeklindeki terkiplerle de tevhid anlayışına aykırı düşen inanç türleri kastedilmiştir (Fahreiddin er-Râzî, XVI, 69). Ayrıca insanların iman ve küfürle imtihan edilmesi, bazan hemen cezalandırılmayıp kendilerine süre verilmesi (Yûnus 10/19; Hûd 11/110) gibi hususlar, âhiret hayatında karşılaşacakları ceza ve mükâfata dair ilâhî ilkeler (Yûnus 10/33; Hûd 11/119; ez-Zümer 39/71) "kelimetü'l-fasî" (eş-Şûrâ 42/21) ve "kelimetü'l-azâb" (ez-Zümer 39/19) gibi terkiplerle de teyit olunarak kelime ile ifade edilmiş, başka âyetlerde kimsenin değiştirmeye güç yetiremeyeceği Allah'ın kanunlarına, hükümlerine de kelime denilmiştir (el-En'âm 6/34, 115; Yûnus 10/64; el-Kehf 18/27). Yine Allah'ın peygamberlerine (es-Sâffât 37/171), müminlere (el-Enfâl 8/7) ve Mûsâ'ya tâbi olan İsrâiloğulları'na (el-A'râf 7/137) yardım imadi, O'nun sınırsız